

Гоцалюк Алла Анатоліївна,
*доктор філософських наук, професорка,
професорка кафедри філософії,
Київський національний університет будівництва і архітектури
orcid.org/0000-0002-2120-3232
goz_pravo@ukr.net*

ТРУДНОЩІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ СУЧАСНОСТІ: АПРІОРНІ ТРУДНОЩІ ДЕМОКРАТІЇ ЧИ АПОСТЕРІОРНІ ТРУДНОЩІ ТРАНЗИТУ?

Транзитологія як сфера знань про внутрішню логіку та зовнішні особливості й закономірності демократизації нараховує вже понад півстоліття. Найвищий рейтинг респектабельності вона мала в часи розпаду Радянського Союзу і світової системи соціалізму. Тоді концептуальні вердикти і прогнози суспільного розвитку, оприлюднені транзитологією, сприймали як істину в останній інстанції. Такі прогнози здійснювали навіть істотний вплив на динаміку ціноутворення світових торговельних бірж – зокрема, цінові тренди ф'ючерсів перебували в істотному корелятивному зв'язку з оприлюдненнями чергових прогнозів транзитології.

Однак кризовий стан сучасних світопорядкових реалій призвів до докорінних змін: окрім того, що статусне реноме транзитології зазнало відчутного удару, в кризовому стані опинилася сама ідея демократії та її привабливість як взірця суспільного розвитку. За умов, коли недемократичні й відверто авторитарні режими цілком комфортно почувають себе, не зазнають жодних санкцій навіть із боку розвинених демократій і можуть собі дозволити агресію щодо сусідніх країн, популярність вибору на користь демократичного розвитку об'єктивно й закономірно зазнає стрімкого падіння.

Такий статус-кво обумовлює низку запитань, які потребують аргументаційно переконливих відповідей. Насамперед йдеться про систематизацію та ієрархізацію причинно-наслідкових зв'язків, які визначають кризовий стан демократичного транзиту сучасності. Іншими словами, що лежить в основі сучасних репутаційних збитків демократії – апріорні недоліки самої демократії чи апостеріорна неспроможність ефективно реалізувати потенціал демократії, її можливості й повноваження?

Ключові слова: демократичний транзит сучасності, світопорядкові реалії, причинно-наслідкові зв'язки, соціокультурна навантаженість, концептуальна багатоманітність, детермінованість уявлень про демократію.

Hotsalyuk Alla
*Doctor of Philosophy, professor,
professor of the Department of Philosophy,
Kyiv National University of Construction and Architecture
orcid.org/0000-0002-2120-3232
goz_pravo@ukr.net*

DIFFICULTIES OF DEMOCRATIC TRANSIT TODAY: APRIOR DIFFICULTIES OF DEMOCRACY OR APOSTERIOR TRANSIT DIFFICULTIES?

Transitology as a field of knowledge about the internal logic and external features and patterns of democratization has been around for more than half a century. It had the highest respectability rating at the time of the collapse of the Soviet Union and the world system of socialism. At that time, the conceptual verdicts and forecasts of social development, published by transitology, were perceived as the truth in the last resort. Such forecasts even exerted a significant influence on the dynamics of pricing on world trade exchanges - in particular, the price trends of futures were in a significant correlative relationship with the publication of regular forecasts of transitology.

However, the crisis state of modern world order realities led to fundamental changes: in addition to the fact that the status reputation of transitology suffered a significant blow, the very idea of democracy and its attractiveness as a model of social development found itself in a state of crisis. Under conditions when undemocratic and frankly authoritarian regimes feel quite comfortable, do not suffer any sanctions even from developed democracies and can

afford aggression against neighboring countries, the popularity of the choice in favor of democratic development objectively and naturally undergoes a rapid decline.

Such a status quo determines a number of questions that require argumentatively convincing answers. First of all, it is about the systematization and hierarchization of cause-and-effect relationships, which determine the crisis state of the democratic transit of modern times. In other words, what is the basis of the modern reputational losses of democracy - the a priori shortcomings of democracy itself or the a posteriori inability to effectively realize the potential of democracy, its opportunities and powers?

Key words: democratic transit of modernity, world order realities, cause-and-effect relationships, socio-cultural load, conceptual diversity, determinism of ideas about democracy.

Актуальність дослідження. Актуальність тематики демократичного транзиту обумовлена кризовою тенденцією сприйняття демократії сучасною масовою свідомістю і все частішою відмовою від демократичного вибору на користь більш зручних, перспективних і ефективних моделей суспільного розвитку. Окреслена тенденція має чимало предметних відгалужень і причинно-наслідкових зв'язків, які потребують нагального осмислення – поліаспектного, комплексного, системного й компаративного. За відсутності переконливих і своєчасних теоретико-концептуальних розробок ситуація репутаційних збитків демократії може набути лавиноподібних ознак, зумовивши тотальне домінування в переформатованих світопорядкових реаліях авторитарних і тоталітарних режимів.

Виклад основного матеріалу. Минуло вже п'ять із половиною десятиліть відтоді, як Данкварт Растоу оприлюднив своє розуміння концептуалістики демократичного транзиту, яке поклато початок одного з основних дослідницьких трендів сучасного суспільствознавства – транзитології як сфери знань про внутрішню логіку та зовнішні особливості й закономірності демократизації сучасних соціумів (Rustow, 1970).

Виокремлюючи ключові специфічні ознаки транзитних процесів, Д. Растоу наголошував на двох факторах: по-перше, перехід до демократії є *не статичною схемою*, а *динамічною моделлю*. Це слід розуміти таким чином, що демократичний результат є значно складнішим, ніж кулінарний продукт: якщо для отримання кулінарного продукту певної якості цілком достатньо ретельно дотримуватися використання певних інгредієнтів і послідовності їх приготування, то демократія, будучи складною системою відкритого типу, потребує перманентного моніторингу «значущого контексту», ієрархія елементів якого може

зазнавати (і, між іншим, регулярно зазнає) істотних змін.

Це означає, що *досягнення мети демократії певного взірця неможливе в «автоматичному режимі»*, коли задаються певні коректні параметри, а далі настає фаза очікування потрібного результату. Натомість забезпечення результату демократії певного гатунку передбачає рух у *«ручному режимі»* – тобто потребує уважного моніторингу небезпек і викликів, а також своєчасного й кваліфікованого реагування на небезпеки й загрози. Якщо цю вимогу ігнорувати, то з високою вірогідністю можна припустити суспільні результати, які істотно й навіть докорінно відрізнятимуться від очікуваних.

Власне, такий висновок був цілком очевидним ще на момент оприлюднення концептуалістики демократичного транзиту Д. Растоу в «Компаративних політиках», а тривалий історичний період, що минув відтоді, додав до аргументаційної скарбнички значний обсяг ілюстративної емпірії, яка закріпила за цим вердиктом аксіоматичний статус.

Другою ключовою ознакою транзитних процесів Д. Растоу небезпідставно вважав «хвильовий характер» експансіонізму демократії в суспільствах сучасного зразка. Концептуальна метафора «хвилі» є не випадковою: вона влучно віддзеркалює змістовну сутність і етапність (фазовість) поступу демократії – спочатку відбувається накопичення і капіталізація потенціалу демократії, згодом настає фаза актуалізації накопиченого потенціалу, яка візуалізується у форма своєрідної хвилі. А потім відбувається ще два своєрідних ефекти, позначених концептуальними метафорами «припливу» та «відпливу»: інерція руху хвилі демократії призводить до того, що на початковому етапі вона сягає значно далі, ніж мала б це робити з огляду на фактичні обсяги демократичного потенціалу, але згодом, вичерпавши ресурс інерції, відбувається зворотний процес – «відплив», унаслідок

якого доводиться фіксувати вже нижчий рівень демократії, ніж наявні фактичні передумови демократії.

Деякі дослідники ототожнюють «хвильовий характер» експансіонізму демократії зі спіраллю, з принципом дії спіралі – мовляв, кожна хвиля уподібнюється черговому витку спіралі, який за формою нагадує виток попередній, проте відбувається на вищому рівні. Втім, щодо такого розуміння існують вагомі заперечення: річ у тім, що не завжди виток демократії є якісно, структурно й функціонально вищим за попередній. Тому для змістовної відповідності спіралі все-таки бракує деяких критеріальних відповідників.

Початок останньої хвилі глобальної демократизації здебільшого пов'язують із символічним падінням Берлінського муру, яке було формалізоване на інституційному та геополітичному рівні розпадом світової системи соціалізму, варшавського Договору та врешті-решт СРСР. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х в умовах відсутності виразного ідеологічного антагонізму на глобальному й навіть на регіональному рівнях подальший поступ демократії вважався неухильним і безальтернативним, а квінтесенція концептуальної інтриги стосувалася лише динаміки демократичних перетворень і можливостей їх синхронізації в різних країнах і регіонах задля забезпечення синергетичного ефекту позитивних змін.

Тим не менше, відчутний демократичний «приплив» 1990-х до 2000 року істотно вичерпав свій інерційний ресурс і змінився зворотним трендом демократичного «відпливу». Сучасні вітчизняні дослідники привертають увагу до того, що «процеси демократичного транзиту свідчать про складність і неоднозначність утвердження демократії і підтверджують висновки західних дослідників про те, що демократичні транзити «третьої хвилі» в більшості випадків не завершилися створенням консолідованих демократичних режимів. Практика трансформацій показує, що на значній частині пострадянського простору відроджуються авторитарні режими. Все це ставить перед вченими серйозні питання про причини успіху чи невдач демократичного транзиту» (Вегеш М., Кополовець Р., 2020, с. 94).

До переліку негативних побічних явищ процесу становлення демократії аналітики

здебільшого відносять: «а) властиве демократії акцентування уваги на цінностях рівності та індивідуалізму поступово спричиняє делегітимізацію влади й зниження рівня довіри до інститутів політичного лідерства; б) дедалі ширша експансія інститутів політичної участі спричиняє призводить до виникнення феномена «перенавантаження» в системі державної влади, яка стає об'єктом таких вимог, що виходять за межі навіть максимальних очікувань від демократичної держави; в) наголос на цінностях політичної змагальності призводить до дезагрегації суспільних інтересів, а також підвищення рівня фрагментованості політичного життя; г) залежність демократичного врядування від настроїв електорату та здійснюваного ним соціетального тиску сприяє посиленню націоналістичного пароксіалізму» (Скрипнюк, 2006, с. 196). Між іншим, такі апріорні небезпеки демократичної процесуальності були переконливо викладені Майклом Крозьє (Michel Crozier), Семюелем Гантінгтоном (Samuel Huntington) та Джоджі Ватанукі (Joji Watanuki) ще півстоліття тому і впродовж усього часу відтоді не були еліміновані, а радше навпаки – лише посилили свою проблемну складову (Crozier, 1975, с. 161).

Істотне значення в концептуалістиці демократичної транзитології посідає інституційна парадигма, відповідно до якої «демократичний транзит є таким типом політичної трансформації, який характеризується насамперед інституційним спрямуванням, оскільки основною метою вважає інституційний злам та розбудову нових, демократичних інститутів» (Радченко, 2009, с. 66).

Найбільшої практичної популярності інституційна парадигма набула в часи вторгнення коаліції країн Заходу в Афганістан та Ірак. Окрім риторики щодо необхідності силового викорінення тероризму доцільність такого вторгнення виправдовувалася саме фактором «необхідності побудови соціальних інститутів, які забезпечать вкорінення демократії та її подальше успішне відтворення й масштабування» (Rancière, 2014, р. 34). Однак, як слушно зазначає Жак Рансьєр у резонансній книзі «Ненависть до демократії», спроби «експорту демократії» у формі війни в Афганістані та Іраку і загалом «цивілізаторської місії колективного Заходу і розвинених демократій» не увінчалися успіхом із

причин насамперед і в основному переоцінки визначальності інституційного забезпечення демократичного транзиту: замість «успішного відтворення й масштабування» ретельно вибудовані інститути демократії почали зникати ще на початковому етапі виведення військ західної коаліції, а на прикінцевому етапі ця тенденція набула лавиноподібного масштабу.

Доволі іронічно й гротескно, проте деякі з цих інститутів згодом поновили своє функціонування, проте вони вже не мали нічого спільного з демократичним змістом, бо були створені «Талібаном» виключно з однією метою – подальшого отримання фінансової допомоги Заходу, яка, звичайно, розподіляється аж ніяк не для потреб «підтримки демократії». Але оскільки бюрократія і формалізм є функціональним стрижнем сучасних західних демократій, то відсутність змістовної тотожності створених «Талібаном» «демократичних інститутів» нікого особливо не бентежить, тому відбувається фактична фінансова підтримка Заходом політичного режиму, проти якого після подій 11 вересня 2001 року тривала війна коаліційних сил упродовж двох десятиліть. Кошторис цієї війни за різними підрахунками склав близько \$4 трлн і забрав сотні тисяч життів афганців і десятки тисяч життів військових західної коаліції.

На думку Жака Рансьєра, така гротескна ситуація потребує ґрунтовного переосмислення і повчальних висновків на майбутнє (Rancière, 2014). На жаль, превалювання самовдоволеності й безвідповідальності в середовищі політичних еліт Заходу стають на заваді втіленню в життя цієї нагальної необхідності, що додатково дискредитує саму ідею демократії, яка в очах масової свідомості постає занадто безладною та неефективною (*democracy too messy and inefficient*).

Йдеться про ключову проблему перспектив демократії загалом і демократичного транзиту зокрема: в наш час здебільшого демократію репрезентують (від імені демократії мають монопольне право говорити) ті, хто до самої демократії має вкрай віддалений стосунок, хто світоглядно, ментально й аксіологічно є скоріше змістовним антиподом і антагоністом демократії, ніж її коректним виразником.

Саме ця особливість значною мірою пояснює феномен, чому політичні еліти країн Заходу

презирливо ставляться до масових протестів у себе вдома, вважаючи демократичне життя синонімом «аполітичного життя байдужого споживача», однак не заперечують проти силового поширення демократії в країнах третього світу, хоча наслідки подібних «демократичних експериментів» мають дуже мало спільного не лише з вимогами політичної та фінансово-економічної рентабельності, а й здорового глузду.

Наведений феномен важко пояснити, хоча не підлягає сумніву, що в його основі лежить певна внутрішня логіка й причинно-наслідкові зв'язки (Бельська, 2008; Радченко, 2009; Романюк, 2007). Така логіка пов'язана насамперед і в основному з обслуговуванням політико-управлінськими елітами Заходу не глобальних чи національних, а особистих і корпоративних інтересів. Наприклад, ситуація терактів 11 вересня 2001 року актуалізувала дві основні альтернативи: перша полягала в «демонструванні рішучості викоринити тероризм скрізь і всюди»; натомість друга альтернатива передбачала системний аналіз причинно-наслідкових зв'язків, зваження найбільш вірогідних ризиків, викликів і небезпек, а вже після підведення підсумків прийняття того чи іншого рішення.

Здавалося б, логіка другої альтернативи володіє фундаментальними перевагами – принаймні, вона стає на заваді подальшим аналітичним і розвідувальним прорахункам, результатом яких значною мірою, власне, й були теракти 11 вересня 2001 року. Ця альтернатива містила лише один можливий недолік – репутаційні ризики для політичного рейтингу тих, хто замість «рішучого наведення порядку» віддає перевагу фактологічній систематизації і компаративному аналізу, більша частина якого навіть не підлягає оприлюдненню.

Втім, саме від недоліку репутаційних ризиків відштовхувалися, приймаючи рішення про вторгнення в Афганістан. І нікого особливо не бентежило, що екстремістське угруповання, яке взяло на себе відповідальність за теракти, не лише не знаходилося при владі в Афганістані, а й рішуче конфронтувало з «Талібаном», який прагнув забезпечити контроль над усією країною і всіма сферами життєдіяльності. Так само цілком передбачувано ніхто не звертав уваги на те, що основні бази Усами бен Ладена знаходяться не в Афганістані, а в Пакистані, звідки він отримує ще й основне фінансування

та підживлення своїх бойових загонів. Оскільки Пакистан вважався союзником, але не давав «добро» на розміщення військ західної коаліції на своїй території, то було прийнято рішення про вторгнення в Афганістан, а неафішована аргументація з приводу такого кроку полягала в тому, що, принаймні, буде змінено політичний режим на повністю лояльний країнам Заходу.

Ця мета була досягнута швидко, але так само швидко прийшло усвідомлення, що нав'язаний силою політичний режим і навіть подальші нібито цілком демократичні вибори зовсім не гарантують успішного демократичного транзиту. Перспективам демократичного транзиту в Афганістані не набагато посприяли також безпрецедентні інфраструктурні проекти з будівництва доріг і закладів соціального забезпечення, з підвищення якості медичного обслуговування та досягнення найвищого відсоткового рівня представництва жінок в органах влади з-поміж усіх країн Центральної Азії і Середнього Сходу. Все це зникло, як оманлива химера, впродовж кількох днів ще на завершальному етапі виведення американських військ – точніше, матеріальна складова у вигляді зброї, техніки, автомобільних доріг, шкіл і лікарень залишилася, а от «безпрецедентний поступ демократичного транзиту» раптово випарувався, як роса на сонці.

Логіка прийняття рішень про вторгнення в Ірак і усунення від влади Саддама Хусейна в 2003 році була схожою до афганського проблемного кейсу: з метою «демократичного перезавантаження» Іраку було прийнято рішення про залучення експедиційного корпусу союзницьких сил країн Заходу, однак навіть такий нібито благородний аргумент вважався недостатнім і ризикованим для виправдання інтервенції, тому довелося сфальсифікувати дані про «небезпечний рівень готовності ядерної програми Саддама Хусейна».

Після двох десятиліть «контрольованого демократичного транзиту Іраку» результати для Заходу виявилися ще гіршими, ніж в Афганістані, оскільки окрім фінансових і репутаційних втрат істотних змін зазнав демографічний баланс цієї близькосхідної країни, внаслідок чого більшість населення теперішнього Іраку складають шіїти, які симпатизують одновірцям сусіднього клерикального Ірану – принципового антипода й антагоніста не лише країн

Заходу, а й усього того, що хоча б віддалено нагадує про демократію.

Невдалий досвід демократичного транзиту Афганістану та Іраку створив низку негативних наслідків.

По-перше, була істотно дискредитована ідея демократичного транзиту, адже якщо навіть контрольований силовими засобами транзит не приносить успіху, то розраховувати на позитивні результати спонтанних процесів демократизації дуже важко.

По-друге, виведення військ західної коаліції з Афганістану та Іраку підвела негативну результуючу ризик не лише під перспективами демократичного транзиту цих країн, а й під тим форматом світопорядку, який сформувався на руїнах Берлінського муру. Наслідки краху цього світопорядку Україна відчула собі так, як жодна інша країна, оскільки повномасштабна агресія Росії – це не що інше, як *post factum* констатація вичерпаності регламентних норм (як формалізованих, так і неформальних) попереднього світопорядку і, відповідно, спроба Росії «перезавантажити» новий формат світопорядку на більш вигідних для себе статусних і геополітичних умовах.

По-третє, негативна інерція краху попереднього світопорядку може поширитися на будь-яку сферу життєдіяльності, призводячи до системних небезпек і загроз не лише на адресу подальших перспектив демократичного транзиту, а й суспільної життєдіяльності в принципі. В цьому контексті привертає увагу ґрунтовна аналітична розробка Джефрі Епштейна у книзі «Демократія та її Інші», в якій автор переконливо доводить, що сучасний безпрецедентний рівень міграції людей створює гострі виклики на адресу традиційних уявлень про національну ідентичність, суверенітет національної держави та демократичне громадянство (Epstein, 2016).

Іноземці зазвичай позиціонуються аутсайде-рами, а їхні перспективи їхнього включеності в «народ» демократичної держави залежить від того, приносять вони користь чи загрожують єдності нації – причому, критерії вірогідної користі та загроз є доволі аморфними, що створює живильне середовище для тенденційності, популізму, маніпуляцій і екстремізму. Така інструменталізація іноземця, на думку Джефрі Епштейна, є цинічною і антидемократичною.

Тому автор вважає за потрібне створення концептуальної основи, відповідно до якої збереження демократичних прав лише за членами нації (громадянами) є неприйнятним, неадекватним самому духу і фундаментальним канонам демократії.

Чи не найбільше розчарування викликають результати демократичного транзиту на пострадянському просторі, з яким третину століття тому пов'язувалися основні сподівання на динамічний розвиток демократії, проте ці надії виправдалися вкрай незначною мірою і стосуються ледь не виключно країн Балтії.

Причин такого стану речей чимало, проте їх можна звести до двох основних. Перша стосується дестабілізаційного і деморалізаційного впливу Росії, яка де-факто так і не позбулася неоімперських амбіцій, на вітвар яких готова покласти будь-які демократичні норми і принципи.

Друга причина пов'язана з неадекватним реагуванням країн розвинених демократій на систематичне порушення Росією демократичних прав і свобод як усередині Росії, так і поза її межами – висловлюючись терміном російського політикуму, «в ближнем зарубіжжє».

Якщо Росія впродовж десятиліть може собі дозволяти безкарно (навіть без жодних економічних санкцій) дестабілізувати політичну ситуацію в кожній сусідній країні, яка намагається політично дистанціюватися від Кремля, то це не може не здійснювати деморалізуючого впливу на решту країн пострадянського простору. А якщо Росія з мовчазної згоди Заходу фактично здійснює анексію території України, Молдови і Грузії, то зникає віра якщо не в торжество демократії, то, щонайменше, в бажання й спроможність захистити рух у напрямі демократії тими країнами, які на уламках Берлінського муру обіцяли бути послідовними гарантами демократичних перетворень. У ситуації, коли рух у напрямі демократії містить небезпідставний ризик фізичної загибелі, дорікати політикам і країнам недостатньо динамічним поступом демократії і не надто переконливими результатами демократичного транзиту, щонайменше несправедливо і необ'єктивно.

З-поміж труднощів демократичного транзиту сучасності деякі дослідними виокремлюють низку парадоксальних і навіть курйозних факторів, які, тим не менше, знаходять

підтвердження своєї значущості на практиці. Зокрема, йдеться про *парадокс Ікара*, уподібнений Денні Міллером лабіринту Мінотавра сучасної демократії (Miller, 1992). Це пастка успіху, яка утворюється внаслідок самовпевненості й світоглядної обмеженості, а також ейфорії, ілюзій і завищених очікувань, призводячи до неадекватного сприйняття дійсності загалом та ігнорування значущого контексту зокрема.

Ефект парадоксу Ікара походить зі сфери топ-бізнесу: дослідивши понад 200 компаній, Д. Міллер виявив, що успіх у багатьох випадках водночас сіє насіння краху компанії. Здебільшого це відбувається з причин ескапізму, а саме: вийшовши в лідери, компанія починає занадто багато уваги приділяти евристиці й піонерським, проривним розробкам, створюючи блискучі, але комерційно нерентабельні продукти з причин відсутності на них попиту. Інколи йдеться про продукти, які надміру випередили свій час, чим прирекли себе на ігнорування сферою масового споживання.

Однак з'ясувалося, що парадокс Ікара цілком притаманний також суспільно-політичній сфері: будучи впевненими в своїй цивілізаторській і демократизаційній місії, деякі політичні режими, країни й народи починають ігнорувати соціокультурну специфіку різних регіонів і частин світу, застосовуючи до них універсальні причинно-наслідкові лекала, а згодом вони щиро дивуються, що в різних соціокультурних ареалах наслідки демократизації істотно відрізняються один від одного.

З цього приводу не зайве нагадати, що «з *теоретичного погляду* демократія існує у формі *ідеї, яка реалізується в різноманітних відображеннях*, тих чи інших конкретних політичних системах. Натомість з *практичного погляду* демократія постає *постійно триваючим процесом створення такого «відображення», який якомога повніше втілював би її, ніс у собі всю специфіку цієї ідеї*. У цьому сенсі демократія є водночас *ідеалом та реальністю*» (Скрипнюк, 2006, с. 191-192).

Такий симбіоз ідеалу як, з одного боку, цільового орієнтира і взірця, а з іншого боку, певного status quo, який так чи інакше відрізняється від ідеалу, є непростим для усвідомлення і не надто зручним в інструментальному

сенсі. Проте він адекватний буттєвим реаліям і загалом безальтернативний як механізм покорокового досягнення мети демократизації, здійснення успішного й ефективного демократичного транзиту.

Висновки. Криза світопорядкових реалій сучасності об'єктивно й закономірно проблематизує аспект демократичного транзиту, який донедавна істотно підживлювався й латентно стимулювався світопорядковою визначеністю, усталеністю й прогнозованістю. Тепер доводиться мати справу, висловлюючись терміном синергетики, із суцільними точками біфуркації, коли тенденції і вподобання масової свідомості можуть зазнавати докорінних змін у безпрецедентно стислі терміни. Такі часи вочевидь не найкращі для перспектив демократичного транзиту і для організованого слідування у фарватері демократичного тренду.

Зрештою, окрім світопорядкових переформатувань існує низка інших цілком об'єктивних факторів, які стоять на заваді демократичному транзиту в наш час. Ці фактори слід сприймати у форматі не «або/або», а «і/і» – в тому сенсі, що вони діють за взаємодоповнюючим принципом. Тут не варто ігнорувати як *апріорну проблемність демократії*, генеалогічно притаманну їй і влучно зауважену ще мислителями античної Греції, так і *апостеріорні труднощі процесів демократичного транзиту*.

Останні пов'язані, з одного боку, із соціокультурною навантаженістю сприйняття будь-якої ідейної, ідеологічної і аксіологічної пропозиційності, що призводить до істотних відмінностей сприйняття принципів і канонів демократії різними соціокультурними середовищами, а з іншого боку, з менторським нав'язуванням усім неофітам демократії одних і тих же стандартів і небажанням рахуватися із соціокультурними реаліями, які формувалися й закріплювалися на рівні ментальних автоматизмів світосприйняття країн і народів упродовж століть і навіть тисячоліть. За таких обставин вочевидь не варто розраховувати на успішне втискання в прокрустове ложе уніфікованих методичних ерзаців демократії всієї соціокультурної сукупності сучасного світу.

Щоправда, прихильників стандартизованого підходу до демократичного транзиту також можна зрозуміти, адже застосування різних критеріальних канонів автоматично тягне за собою визнання принципової можливості й концептуальної припустимості демократій різного гатунку, що вже само по собі має дещо дивні й навіть курйозні ознаки, призводячи до розмивання критеріальної і смислової демаркації демократії і утруднюючи предметне розмежування демократичних та недемократичних (частково демократичних, не зовсім і не повною мірою демократичних) явищ і процесів.

Список використаних джерел:

1. Бельська Т. В. (2008). Демократичний транзит: специфічна риса сучасного суспільно-політичного процесу. *Актуальні проблеми державного управління*. № 2. С. 78–83.
2. Вегеш М., Кополовець Р. (2020). Демократичний транзит у країнах пострадянського простору: генеза, моделі, етапи. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. Випуск 33. С. 94–100.
3. Радченко О. (2009). Демократичний транзит як механізм реформування державного управління: світові моделі та проблеми застосування. *Науковий вісник: Демократичне врядування*. Вип. 3. С. 65–72.
4. Радченко О. (2009). Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення : монографія. Х. : Вид-во ХарПІ. НАДУ «Магістр». 380 с.
5. Романюк О. (2007). Кінець транзитології чи криза її первинної парадигми? *Політичний менеджмент*. № 2 (23). С. 3–11.
6. Скрипнюк О. В. (2006). Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика). К. : Логос. 368 с.
7. Crozier M. J., Huntington S. P., Watanuki J. (1975). *The Crisis of Democracy*. N. Y. : New York Univ. Press. 266 p.
8. Epstein J. H. (2016). *Democracy and Its Others*. Bloomsbury Academic. 311 p.
9. Miller D. (1992). *The Icarus Paradox*. Harpercollins. 256 p.
10. Rancière J. (2014). *Hatred of Democracy*. Verso. 113 p.
11. Rustow D. A. (1970). Transits to Democracy – Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics*. Vol. 2, No. 3. P. 337–363.

References:

1. Byel's'ka T. V. (2008). Demokratychnyy tranzyt: spetsyfichna rysa suchasnoho suspil'no-politychnoho protsesu [Democratic transit: a specific feature of the modern socio-political process]. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya*. № 2. S. 78–83. [in Ukrainian].
2. Vehesh M., Kopolovets' R. (2020). Demokratychnyy tranzyt u krayinakh postradyans'koho prostoru: geneza, modeli, etapy [Democratic transit in the countries of the post-Soviet space: genesis, models, stages]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filosofov'ko-politohichni studiyi*. Vypusk 33. S. 94–100. [in Ukrainian].
3. Radchenko O. (2009). Demokratychnyy tranzyt yak mekhanizm reformuvannya derzhavnoho upravlinnya: svitovi modeli ta problemy zastosuvannya [Democratic transit as a mechanism for public administration reform: world models and problems of application]. *Naukovyy visnyk: Demokratychne vryaduvannya*. Vyp. 3. S. 65–72. [in Ukrainian].
4. Radchenko O. (2009). Tsinnisna systema suspil'stva yak mekhanizm demokratychnoho derzhavotvorennya : monohrafiya. [The value system of society as a mechanism of democratic state formation: monograph]. KH. : Vyd-vo KharRI. NADU «Mahistr». 380 s. [in Ukrainian].
5. Romanyuk O. (2007). Kinets' tranzytolohiyi chy kryza yiyi pervynnoyi paradyhmy? [The end of transitology or the crisis of its primary paradigm?]. *Politychnyy menedzhment*. № 2 (23). S. 3–11. [in Ukrainian].
6. Skrypnyuk O. V. (2006). Demokratiya: Ukrayina i svitovyy vymir (kontseptsiyi, modeli ta suspil'na praktyka) [Democracy: Ukraine and the global dimension (concepts, models and social practice)]. K. : Lohos. 368 s. [in Ukrainian].
7. Crozier M. J., Huntington S. P., Watanuki J. (1975). *The Crisis of Democracy*. N. Y.: New York Univ. Press. 266 p.
8. Epstein J. H. (2016). *Democracy and Its Others*. Bloomsbury Academic. 311 p.
9. Miller D. (1992). *The Icarus Paradox*. Harpercollins. 256 p.
10. Rancière J. (2014). *Hatred of Democracy*. Verso. 113 p.
11. Rustow D. A. (1970). Transits to Democracy – Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics*. Vol. 2, No. 3. P. 337–363.